

سوره «مزمل» (۷۳)

محور اصلی سوره مزمل که در اولین سالهای بعثت نازل شده توصیه‌هایی در جهت «خودسازی» نفسانی پیامبر (و پیروان او) می‌باشند که از طریق قیام به‌نماز و قرائت قرآن با تأنی و توجه (ترتیل) در نیمه‌های شب تحقق می‌یابد. این توجه و تمرکز عارفانه که فارغ از گرفتاریهای روزمره و در انقطاع کامل از اشتغالات ذهنی دنیائی انجام می‌شود، موجب پیدایش حالتی از استحکام و استواری نفس و به تعبیر قرآن، استواری گامها و گفتار می‌گردد و آن حضرت را برای دریافت و پذیرش قول (یا برنامه و رسالت) سنگینی که به زودی بر او القاء می‌شود آماده می‌سازد. علاوه بر توصیه به شب زنده‌داری و عبادت، تأکیدی در جهت توکل به خدا و صبر و پایداری در برابر گفتارهای تکذیب و تمسخر و تهدیدآمیز کافران و دوری گزیدن شایسته و مهلت دادن به آنها شده است.

خطاب دیگر سوره، به تکذیب کنندگان پیامبر می‌باشد که آنها را به عذابهای سختی به دلیل عواقب اعمالشان انداز می‌دهد و توجهشان را به سرنوشت بزرگترین مستکبر و مکذب تاریخ، یعنی فرعون معطوف می‌دارد تا در ارتباط با رسولی که شاهد (الگو و نمونه) معرفی شده عبرت گیرند و از راه گذشتگان حذر نمایند. در این قسمت که همچون جمله معترضه‌ای در وسط مباحث مربوط به قیامت آمده، هشدار شدیدی درباره روزی می‌دهد که کودکان را شدت سختی‌ها و عوارض هولناک آن پیر می‌کند و آسمان را پاره پاره می‌نماید.

و بالاخره آخرین پیام سوره خطاب به مؤمنین اولیه ایست که به همراه پیامبر قیام به نماز شب را انجام می‌دهند. با توجه به مسئولیت‌ها و وظائف خطیری که از جهاد فی سبیل الله گرفته تا انجام مأموریت‌های سیاسی و تبلیغاتی در سفرهای طولانی به عهده این پیشگامان صادق گذاشته می‌شود، در آخرین آیه این سوره که گویا در مدینه و یا حداقل آخرین

سالهای مکه نازل شده، دستور قرائت قرآن در حد مقدور و میسور در نیمه شب و اقامه صلوٰة و پرداخت زکوة (حقوق مالی اجتماعی) و قرض الحسنه (به نیازمندان مؤمنین در شرایط سخت نهضت) و بالاخره استغفار به درگاه الهی داده می شود تا با انجام این توصیه ها نفس خود را مهیای انجام این رسالت ها نمایند.

تقسیمات سوره

به این ترتیب با توجه به آنچه گفته شد این سوره را می توان به پنج بخش تقسیم نمود.

۱- آیات ۱ تا ۸ (خودسازی نفسانی شخص پیامبر)

در این قسمت همانطور که گفته شد شخص پیامبر مورد خطاب می باشد و توصیه های سخت و سنگین بیدار ماندن در حدود نیمی از اوقات شب (کمی بیشتر یا کمتر از نصف بر حسب شرایط و آمادگی جسمی و روحی) منحصر به آن حضرت می باشد تا خود را آماده دریافت قول سنگین نماید. ذکر شبانه اسماء ربوبی و یادآوری عظمت او توأم با انقطاع از غیر (معنای بتل الیه تبتیلاً) موجب پیدایش زمینه های محکم و استواری در نفس می گردد که برای ایفای رسالت ضرورت دارد.

۲- آیات ۹ تا ۱۴ (جبهه مخالف)

در این بخش در ارتباط با کسانی که رسالت پیامبر را تکذیب می نمایند چند توصیه شده است:

۲-۱- تکیه قرار دادن خدا و توکل بر او در انجام این رسالت (فاتخذہ وکیلاً)

۲-۲- صبر و پایداری در برابر گفتار مخالفین و تحمل ناسزاهای آنان (فاصبر علی ما یقولون)

۲-۳- دوری گزیدن جمیلانه از تکذیب کنندگان (واجرهم هجرأ جمیلاً) نه با تندی و تلخی و خشونت که با حلم و حکمت و محبت.

۲-۴- آزاد گذاشتن و به حال خود رها کردن مکذبین و سپردن آنها به خدا (ذرنی والمکذبین ...)

پس از این توصیه ها برای آنکه رسول گرامی مطمئن باشد ممانعت های آنان در برابر حق بدون پاسخ و بازتاب نخواهد ماند، از مجازات و عذاب جهنم در ورای روزی که توأم با لرزش شدید زمین و کوهها و درهم ریختن نظام طبیعت می باشد سخن می گوید.

۳- آیات ۱۵ تا ۱۹ (عبرتی از تاریخ) - در این قسمت همانطور که در مقدمه اشاره شد از ارسال رسول به منزله شاهدهی بر مردم، به همان گونه که موسی (ع) به سوی فرعون فرستاده شد، یاد می کند و با اشاره به نافرمانی و عصیان فرعونیان و گرفتاری سخت آنها به خاطر

اعمالشان، هشدارى شديد و هول‌انگيز از شدائد روز قيامت به كافرين مى‌دهد. اين هشدار تكان دهنده را به عنوان يادآورى و تذكارى مطرح مى‌نمايد تا دلهاى را به همت اراده ايمانى بسوى خدا جلب نمايد (ان هذّه تذكرة فمن شاء اتخذ الى ربه سبيلاً). همچنانكه به هنگام وقوع خطر و مصائب دنيائى هر كس راهى براى فرار مى‌جويد، در برابر وقوع قيامت و عذابهاى آن نيز كه محصول اعمال انسانها مى‌باشد، بايد هر كس به طريقي از ايمان و عمل صالح راه نجاتى به سوي پروردگار بجويد.

۴- آيه ۲۰ (تشويق و تثبیت) - پايان بخش اين سوره آيه مفصلی است كه به تنهائى حدود چهل درصد حجم سوره را به خود اختصاص داده است. طول متوسط اين آيه كه نزديك به بيست برابر متوسط آيات سوره مى‌باشد، دلالت از تأخير زمانى آن با فاصله‌اى بسيار نسبت به ۱۹ آيه ديگر سوره دارد، چنين به نظر مى‌رسد كه اين آيه مفصل به دليل سبك و سياق و طول متوسط آن در سالهاى آخر هجرت در مدينه نازل شده باشد. محتوى و پيام اين آيه از طرفى مهر تأييد و تشويقي است بر عبادت‌هاى شبانه پيامبر اكرم (ص) و پيروان شايسته آن حضرت نسبت به فرمانى كه در ابتداى رسالت صادر گرديده بود، تا هم خودشان بدانند خداوند سميع و علیم شاهد و شنواى مناجات آنها است و هم آيندگان بدانند پيامبرشان و پيروان اوليه او چگونه خدا را عبادت مى‌کردند. و از طرف ديگر تخفيف و تقليلى است براى گروه گروندگان بعدى، در دوران بسط اسلام و گسترش پيام توحيدى، كه به دليل درگيرى با مسائل و مشكلات فراوان در حد ميسور به عبادت شبانه بپردازند و در روز نيز اقامه صلوة و پرداخت زكوة و قرض الحسنه و استغفار را با جديت به جاي آورند و مطمئن باشند تلاشهاى آنها به عنوان ذخيره‌اى جاويد نزد خداوند متعال محفوظ خواهد ماند و آنچه پيش مى‌فرستند نزد او باز خواهند يافت.

آهنگ آيات - به استثنای اولين و آخرين آيه اين سوره، بقيه آيات آن تماماً با حرف الف تنوين دار (أ) ختم مى‌شود. آيه اول كه خطاب به پيامبر مى‌باشد با حرف «ل» و آيه آخر كه خطاب به مؤمنين است با حرف «م» ختم مى‌گردد.

اسماء الحسنی - در ۱۹ آيه ابتداى سوره دوبار نام رب (به صورت مضاف) و در آخرين آيه آن به تنهائى ۷ بار نام جلاله «الله»، يك بار نام «رب» و يك بار نيز نامهاى غفور و رحيم به كار رفته است (جمعاً ۱۰ نام در يك آيه).

ختم سوره با نام‌هاى نيكوى «غفور رحيم» معنای ظريفي در ارتباط با مضامين سوره دارد كه حكمت رهنمودهاى ارائه شده را در جهت شايستگى براى كسب رحمت و مغفرت الهى نشان مى‌دهد.

ارتباط سوره‌های مزمل و مدثر (۷۳ و ۷۴)

هماهنگی و پیوند میان این دو سوره آنچنان است که شاید نیازی به شرح و توضیح نباشد. با این حال طبق روال انجام شده، ارتباط میان این دو را نیز مورد بررسی قرار داده ذیلاً محورهای مشترک و موضوعات مشابه آنها را استخراج می‌نمائیم:

۱- هر دو سوره خطاب به پیامبر (ص) است. برای خارج شدن از جامه به خود پیچیده و قیام کردن (اشاره‌ای به حرکت از خود به خدا و خلق او). با این تفاوت که در سوره مزمل این خروج، شب هنگام به صورت فردی و برای یاد خدا و نماز و تلاوت با تانی قرآن است، و در سوره مدثر هنگام آن روز و بخاطر انداز مردم، تکبیر پروردگار پاکسازی خود دوری جستن از پلیدی، احسان به مردم و صبر و پایداری است. قیام اولی جنبه روحی و خودسازی معنوی داشته با تمرکز ذهنی و توجه قلبی و تفکر در آیات قرآن صورت می‌گیرد و قیام دومی جنبه عملی و اجتماعی داشته از خودسازی به دیگر سازی تسری می‌یابد:

یا ایها المزمل - قم اللیل الا قلیلاً ... انا سنلقی علیک قولاً ثقیلاً - ان نأثثه اللیل هی اشد و طأ واقوم قیلاً

یا ایها المدثر - قم فاندُر - و ربک فکبّر - و ثیابک فظهر - و الرجز فاهجر - ولا تمنن تستکثر - و لربک فاصبر

۲- هر دو قیام با عنایت و استمداد از اسم «رب» است. در سوره مزمل یادآوری نقش ربوبیت او در جهان هستی و انقطاع از همه ارباب باطل دنیائی، در نمازهای شب با تلاوت قرآن تأکید شده، و در سوره مدثر به دلیل آنکه مسئله انداز و هشدار مردم مورد نظر است، بزرگ شمردن «رب» در برابر آنچه مردم بزرگ می‌دانند و صبر و مقاومت در راه او توصیه شده است:

مزمل = { واذکر اسم ربک و تبتل الیه تبتیلاً - رب المشرق و المغرب لاله الا هو فاتخذه وکیلاً

مدثر = و ربک فکبّر ... و لربک فاصبر

۳- در هر دو سوره مسئله «صبر» در برابر انکار کافران و دوری گزیدن به نیکوئی از آنها و به حال خود رها ساختنشان توصیه شده است:

مزمل: واصبر علی ما یقولون - واهجرهم هجرأ جمیلاً - و ذرنی و المکذبین اولی النعمة و مهلهم قلیلاً

مدثر: و لربک فاصبر ... ذرنی و من خلقت وحیداً - وجعلت له مالاً ممدوداً

۴- در هر دو سوره قرآن را وسیله‌ای برای «تذکر» عظمت و خطیر بودن آخرت و هشدار برای توجه و مراقبت در برابر آن معرفی می‌نماید تا دل‌های بیدار آنرا جدی گرفته راهی برای نجات خویش به سوی خدا برگزینند:

مزمّل: ﴿فَكَيْفَ تَتَّقُونَ إِنْ كَفَرْتُمْ يَوْمًا يَجْعَلُ الْوِلْدَانَ شِيبًا - السَّمَاءُ مَنفُطْرَةً كَان وَعَدَهُ مَفْعُولًا - إِنْ هَذِهِ تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ اتَّخَذْ إِلَى رَبِّهِ سَبِيلًا

مدثر: ﴿كَلَّا إِنَّهُ تَذْكِرَةٌ - فَمَنْ شَاءَ ذَكَرْهُ - وَ مَا يَذْكُرُونَ إِلَّا إِنْ يَشَاءُ اللَّهُ هُوَ أَهْلُ التَّقْوَى وَ الْمَغْفِرَةِ

نذیراً للبشر - لمن شاء منكم ان يتقدم او يتأخر.

*

و اما وجه اتصال دو سوره؛ آخرین آیه سوره مزمّل شهادتی است از جانب پروردگار بر اینکه پیامبر و برخی از پیروان او کمتر از دو ثلث شب، نیمی از آن، یا ثلث آنرا برای نماز و تلاوت قرآن قیام می‌کنند. وقتی چنین آمادگی و سازندگی در شب حاصل شد، پارسایان شب می‌توانند در روز گامهای استوارتری برداشته شیران روز باشند و دیگران را نیز با خود همراه سازند. به همین دلیل سوره بعدی (مدثر) به قیام هشدار دهنده پیامبر برای بزرگداشت پروردگار در روز آغاز می‌گردد و نقش او را در برابر دشمنان لجوج مشخص می‌نماید.